

PINTÉR LAJOS

Szökő kutak

A József Attila-pör

Nekem az egyik legnagyobb magyar vers Juhász Gyula verse, a Tiszai csönd. S milyen megható szülővárosomban, Szegeden a szökőkút, melynek padjaihoz oly gyakran odaülök. Juhász Gyula-szökőkút, a kövekre, melyeken csobban a víz, a kövekre, Juhász Gyula *Szonett Szegedhez* versének sorait íratva rá az emlékezet.

Szeged még igen, hogy ott születtem, ezt elmondhatom könyveim fülszövegein s megírják a nagy, komoly lexikonok. Amit utána szoktam írni, életrajzom vagy ön-életrajzom két-három mondata azonban rendre kimarad. Hogy nekem – ha nem is szülővárosom, de szülőváros értékű városom, szüleim városa: Csongrád. Folyópartjához futsz, gátjáról láthatod, amit Juhász Gyula is látott, a csöndes Tiszát.

Itt jártam általános iskolába, és itt jártam gimnáziumba. Utána a pesti bölcsészkar és az Eötvös Kollégium, erről már beszélnek a könyvek. Ez már nem a csend, a Csönd.

Ebben a városban jártam gimnáziumba, e város tanárát idézi az emlékezet. A Batsányi Gimnázium tanára, magyartanára Fehér Ede már meghalt, elsős egyetemista voltam, második, amikor halálhíre hazaszóltott.

Tanárunk, Ede bácsi; mennyire boldogok voltunk, mikor második gimnazista korunkban, 1968-ban ő jött be az órára. Ő lett a tanárunk, a legendás tanár. Akiről egymás közötti beszélgetésekből, félmondatokból tudtuk előbb is, hogy diákévei alatt József Attila egyetemi társa, barátja, padtársa volt, s véletlenül – s ez már irodalomtörténeti mozzanat – a Horger-ügy, a József Attila-pör koronatanúja. Ede bácsi csöndes, szerény ember volt. Ezekről a dolgokról ritkán beszélt, mondjam, hogy sohasem? Tanította a Kosztolányi-verset, a *Boldog, szomorú dalt*, olyan fájdalommal, mintha a saját életét mondaná el benne. Ki otthonos volt a földön, már nem volt otthonos az égben? Pedig dehogy: láttam én őt, az öregurat, a tudós tanárt, amint – ahogy kell – égi és földi dolgok között kötél-táncos: a por fölött, a dolgozatok fölött és szakfelügyelők fölött és kordivatok fölött – ég s föld között ott lebeg.

A tananyagban, amikor odaértünk, akkor hozott csak be egy-egy dedikált József Attila-kötetet, egy-egy J. A.-levelet. Akkor említette, hogy megírta a Horger-ügy történetét a József Attila emlékkönyvbe, az emlékkönyvet is behozta egyszer. Félmondatokat mondott arról, hogy Horger jó nyelvész volt, hogy József Attila máskülönben is elhidegült volna az egyetemről. Máskor, hogy Horger dadogós volt, az ő dadogós beszédét gúnyolja a *Születésnapomra* „dadogós” rímélése. S milyen fájdalommal üt vissza a pörre a késői József Attila-fölismerés: kiröhögtem az oktatómat.

Milyen jó, hogy megvan a József Attila emlékkönyv, jó, hogy polcomról leveheltem. Milyen jó, hogy föllapozhatom benne a Horger-ügy leírását. Megtalálhatom kedves magyartanárom írását.

De magát a dolgot ne mentegessük: Horger otromba volt, a költészetre süket. Mennyit tanulhatott volna Juhász Gyulától! Mert ő, Juhász Gyula, már a tizenhét éves József Attiláról tudta, hogy kicsoda, s tudta: ki csoda lesz. S ahol ezekre először eszméltem: Csongrádra, városomba hazamennék én is. Hazá oda, ahonnan mint szökő-

kútból a víz, mint Juhász Gyula szökőkútjából a víz, elszöktem. Rétjén tudnám, melyik az a fűszál, amelyik térdemet sebezhetné. De – ahogy törvénytörő – nem találok haza többé már soha.

Radnóti napjai

Október. Konyhaablakomból ha kinézek, látom, miként váltanak sárgára és pirosra az előbb még zöld levelek. Egyik fa ebben az októberi pompában elől jár színeivel. Lombozata alján sárgák a levelek, lángsárgák, följebb pirosak, a piros levélvégek pedig már szinte feketék. Ez a gyertyaforma fa mintha maga is valóban égő gyertya lenne: láng-sárga és tűz-piros és korom-fekete színeivel.

Állok a bolt előtt, várok valakire, kezemben forgatok egy október festette falevelet. Kilép a boltból egy óvodás kislány, megszólít: de szép leveled van! Anyja elhúzza onnan, mielőtt zavartan válaszolnék. Csak a tűnődés marad: e szépséget ki vette észre ma rajta kívül még? S ha észre is vette: mit ér?

Kedves költő? – e kifejezés mit jelent? Persze, egy könyvtárat, könyvtárnyi költőt. De azon belül? Radnótit például. 1979-ben – persze még előbb, 1979-ben a kötet már megjelent – Kormos István fölkerésére válogattam is kötetnyi versét a legendás Magyar Irodalom Gyöngyszemei sorozatnak. Most a polcon látom, hogy másik „kedves költő”, Szilágyi Domokos is válogatta, az ő válogatása 1976-ban jelent meg a Kritérionnál. Most beleolvasok a válogatásokba. Szilágyi Domokos torzó-költőnek mondja Radnótit, akiben ott szorult egy babitsi pálya lehetősége. (Babits nevét, mily játékos félreütés, babaitnak ütöm először az írógépen.) Én meg azt írom válogatásom kommentárjában: Radnóti világirodalmi rangú alkotó. A két véleményt most hasonlítgatom, méregetem.

És mégis, és mégse: én mégse félek a jelzőtől: nekem Radnóti világirodalmi rangú költő. Persze, mint mások is a magyar irodalomból. Aki olyannyira rokon a világ nagy áramlataival. És aki olyannyira „kívül” rajtuk. Akinek sorai érvényesek és érvényüket nem veszthetők. S akinél a forma... az miért ne érdemelne rendkívüli jelzót? Napjai közepette, napjai mélyén ül, aki él. Ő pedig azt tudta írni *Férfinapló* című versében: Napjaim tetején ülök. Ez is egy árulkodó és tanúskodó adalék.

Előveszem a Radnóti-kötetet. Gondolom, ezen az októberi napon el kellene olvasni az októberi verseket. Megszámolom, van belőlük öt darab. Olvasni tájleírásait, a leírásokat átütő történelmi látomásokat, látomás-töredékeket. S az apró mozzanatok, a sorok közötti remegés: hogy mennyi még? Kormos például azt írta: az év októbere, s életem októbere. E kis játékkal, e kis októberi metaforával hatvan megélhető évet jó-solt magának; héttel lettünk neki adóssai. Szilágyi Domokos pedig azt írta: szeretnék élni 2000-ig. Nála mennyi az adósság? S kié az adósság, a hiányzó huszonegy év? (Érdekes, öregjeinktől hallom ezredvég közeledtén egyre többször, többjüktől: szeretnék élni 2000-ig. Visszhangoznak a Szilágyi Domokos-i sorok.) És Radnóti? Ő pedig azt írja le 1932-ben, odalapozok a kötetben egyik versére: „Huszonharmadik évem huppan le / súlyosan most a bokrom alá: / kenyerem fele már komoly / fogaim között...” Ni-csak, ez is egy játszi, szemérmes, megbúvó jóslás: a remélt – s mily szerényen kiszá-molt! – megélhető negyvenhat évről. S hol a harmadik tizenegy év?

Radnótit lapozom, s végül is nem az októberi verseket olvasom újra, mint készültem, hanem a dátumos verseket, amelyekre ráakadtam. Ezt a férfinaplót, melyben „napjaim tetején ülök”, s melyben a „Huszonharmadik évem huppan le” jóslatát is

megtaláltam épp. 1931-ből, 1932-ből nyolc verset találok, melyek címe: dátum. Érdeemes lenne keresni társait a „magyar” irodalomban, a „világ”-irodalomban. Keresni ezen oly különös dátum-verseket! Ezekben biztos ott a költő valamennyiben, amint napjai mélyéről – mint aki szakadékbba esett – mászik föl napjai tetejére lucskosan, sárosan.

Kormos István egyik mondata. Alapmondata. Nem tudom, leírta-e? Nekem mondotta, ekképpen: Radnóti... ő volt, aki azokban az években megmentette a magyar költészet becsületét.

Jó erre a mondatra gondolni. Kormos. Radnóti. Magyar költészet. A költészet becsülete. Mennyi mozaikszerű szép részlet ebben a mondatban. Persze a legszebb ez: a magyar költészet becsülete. „Azokban az években.” És persze gondolni arra is: ezekben az években!

Illyés és a fiatalok

Főlírom a címet: Illyés és a fiatalok, és hirtelenjében nem megy tovább, sétálok a szobában, keresem a mondatokat. A konyhába megyek, apró kalapáccsal diót török, a dió még a csongrádi kert hangulatát idézi. Fiam rázta le egy héttel korábban a dédnagyapja vagy dédnagyanyja ültette fáról.

Apró jegyzetkék, effélék: nem hiszem, hogy Illyésnek és a fiatal íróknak – mi is az, hogy fiatal író? melyik korosztály? –, tehát nem hiszem, hogy Illyésnek és a fiatal íróknak különösebben szoros kapcsolatáról tudnánk beszélni. S ez senki hibája, senki érdeme. Illyés rendkívüli csillaga a magyar irodalomnak, olyan alkotó, aki évszázadonként ha egyszer születik. Külsőségeiben mímelni lehetne, s erre lehetne mondani, hogy „hatás”, de ez édeskevés. Érdekes: szerepét mímelni se nagyon próbálja senki, epizodistáknak nem való e főszerep. Életművéből azok az egyszerű modorosságok is hiányoznak, amelyek vonzanák az utána következőket. Illyésnek így epigonja sincs.

Száz év múlva talán, valamikor a következő évszázadban egyszer születik egy költő, egy író. Egészen mást ír, mint Illyés. Más témái lesznek, egészen másként is ír, mint Illyés. S valaki majd azt mondja rá mégis: egészen Illyés-i. S mások rábólintanak. Elképzelésem szerint így akad méltó követőre.

Egy fényes, keretes napot járok körül. Főlírom a dátumot, mint előbb a címet: 1979. május 19. Nézd, tizenöt évvel ezelőtt. Illyés ekkor találkozott Lakiteleken a fiatal írókkal. Illyés a fiatal írók lakiteleki találkozóját ekkor tisztelte meg jelenlétével, s mondott rögtönzött beszédet. Lakitelek akkor még nem volt politikai metafora, sikeres író-olvasó találkozók sora irányította rá a figyelmet. S a sikeres író-olvasó találkozók hamuja alatt izzó parázs keltett figyelmet.

Illyés elmondta rögtönzött beszédét, autóba ült s elutazott. Illyés „nyomdakész” beszéde lenyűgöző volt, valamennyiünk számára meggyőző: akkor még, mint egy lejtett vizespohár, nem tört darabjaira, üvegszilánkjaira a szellemi társaság.

Egyik mérvadó kritikusunk azt súgta a fülembé később: Illyés egyik legjobb esszéje. A beszédre gondolt. Újraolvasom, egyetértőn mondom: a remekművű esszékét író Illyés tényleg egyik legszebb esszéje. Megható tárgya szerint is figyelmet érdemlő: egy búcsúzó, öreg író üzenete a fiataloknak, az utána jövőknek.

Tíz év múltán, 1989-ben egyik írónk így idézi fel a beszéd, az esszé-beszéd hangulatát: hosszúkás ebédelőben, ahol zsongott önfeledten a legalább száz főre rúgó, többségében ifjú íróserreg, és ahol délben Illyés Gyula ült az asztalfőn.

Valahogyan így volt, így emlékezem én is. Illyési mondatok, tételek. Újraolvasom beszédét, itt-ott belekapok. Például ez, amely a nemzedéki „összeállítás”-ra figyelt

meztet, az ő szava ez is, az új nemzedék legyen tényleges nemzedék: „együttesen sokkal jelentékenyebb szerepet töltsön be a magyar irodalomban, mint közös vállalkozás híján”. A nemzedék milyen gyönyörű metaforái, figyeld csak, előbb: összeállítás, majd itt: közös vállalkozás.

Rosshiszemű kritikusaikról szól, hogyan is írta, akik torka helyett csak bokáját harapták, a mindenkori önjelölt csaholó kutyák. Illyés azt mondja: de nekik nincsenek műveik! „Nem alkottak művet... a ti gondotok, tehát az igazi erőfeszítés az legyen...” Meghallgatásra talált-e, kérdezem, az illyési szó? Ki a több: az alkotó, akinek gondja a mű legyen, vagy? Vagy? Vagy az önjelölt hallgató?

S a beszédet lezáró hatalmas ívű mondatok: „Mert az sem mindegy, hogy a kivégzőosztag elé milyen lelkülettel áll ki az ember. A nemzet műhelyébe léptek és – éltesse isten a tisztas ipart!”

Szép látomás: hosszúkás ebédlőben, ahol zsong önfeledten a legalább száz fős, többségében ifjú íróserég, és ahol délben Illyés Gyula ül az asztalfőn. Csak épp: sehol az önfeledt íróserég. Üres az asztalfő: különös látomás, üres, lángoló Dózsa-trón. Üres teremben a huzat csukja-nyitja az ajtót; egy régi jegyzetlapról elmosódó – de érvényes – félmondat: „éltesse isten a tisztas ipart!”.

Tóth Menyhért fehérsége

Illyés kortársa, Weöresé és Radnótié az 1904-ben született festő, Tóth Menyhért.

Életét engedjék meg, hogy elmondjam, nem életrajz-író módjára, módszeresen és pontosan, hanem szubjektíven, ahogy bennem kavargó. A leghosszabb század, a XX. század elején született egy Kalocsa környéki faluban, Miskén. Ahol paprikát termesztene az emberek, ritkábban majorannát, ebből élnek, a földből. A közöttük cseperedő Tóth Menyhért a művészeteket szereti, különösen a festészetet, ezért szobafestő-inasnak adják. Ott majd festhet, bemeszelheti fehérre az összes házfalat, portát: bemeszelheti nagy igyekezetében még az eget is. Gyerekkori csámborgásai közepette megharapják a disznók. Nem fellökik, mint gyereket szokás, nem lábon dörgölik, mint hinnénk, hanem arcon harapják: megharapják az egyik arcfelét, kiharapják a fél szemét. Eltorzul az arca, hinnénk. De arcában annyi angyali szépség és kedvesség, hogy később e torzulást észre se vennéd. Közreadja később valaki a munkakönyvét, így sorakoznak foglalkozásai: szobafestő-inas, szobafestő, festőművész. Szobafestő-inasként jéghideg templomfalakat meszel egész télen át, megfázik, átfázik a lába, s olyannyira megbetegszik, hogy egyik lábát amputálni kell. Ezt se vennéd észre rajta, egyenesen és büszkén jár, mint a maga módján Nagy László. Később főiskolára megy Pestre, ahol – vallomása szerint legbensőbb társai a prostituált modellek, árvaságukban, pőreségükben, kiszolgáltatottságukban. Létrehozza a század egyik legjelentősebb festői életművét, szinte visszhangtalanul. Visszatelepül falujába, festi fehér izzásban a képeit, s műveli földjét, mint a többiek. Ha művésztelepre hívják, visszakérdez: de lesz-e addig, aki otthon megkapálja a majorannát? Életműve javát, szinte egészét, öregségére megveszi – s ez csodálatos felismerés – a Bács megyei Tanács. Az érte kapott honoráriumot gondolkodás nélkül arra költi, hogy elutazzon a Kanári-szigetekre és megláthassa (ahogy mondja) apját-anyját, a tengert. Temetésén ott álltam én is a Farkasréti temetőben, csontigatható hidegben, hófödte tájon. Voltunk nyolcan-tizen összesen. Szinte nem tudtuk, kit temetünk: olyan volt, olyan lehetett, mint mikor Mozartot temették.

Tessék, itt ez a szubjektíven elmondott életrajz. Tessék, ez alá írd oda, amit Tornyai János festménye alá odaírt címül, mert odaillik: bús magyar sors.

De nem élte búsán sorsát. Például a falusi zenekarral lakodalomról lakodalomra járt zenélni, s a lakodalom egyik fénypontja volt, amikor először tangóharmonikán eljátszotta, majd énekelve, dobolva, dudálva előadta a „Taxi Mancsi dudál, Gyalog Mancsi megáll...” kezdetű divatos számot. Nem volt ebben bússág, só: „Kerestem az emberek kedvét, örültem az örömeiknek” – mondotta.

Képeiről is ez az áradó derű sugárzik, ez a paraszti panteizmus, amely világban nincs isten, amely világban nincsen isten, már Auschwitz előtt sincsen, s Adorno előtt se lehet verset írni, se képet festeni. De ahol a természetben mégis a tarack szárától a lég madaráig és a fentjáró, izzó Napig minden isteni.

1975–76 táján, amikor Kecskemétre kerültem dolgozni, letelepedni, akkor Kormos István mondott nekem egy mondatot. Ez is alapmondat. „Él ott egy festő, aki fehérre fehérrel fest.” Ekkor hallottam először – épp Kormostól – Tóth Menyhért nevét. Így közvetve neki köszönhetem Tóth Menyhért röpke barátságát.

'78-ban házigazdája lehettem annak a beszélgetésnek, amelynek (utóbb kiderült) megmaradt a hangfölvétele: Tóth Menyhért beszél életéről, művészetéről, de ne „realista” mesére gondoljatok. Életét kitette a napra, minden mondatán átüt a fény, mint festményei alakjain és tárgyain. Minden mondatát – itt is „fehérre fehérrel” festi.

Gyönyörű albumok járnának neki, mert képei csak a legfinomabb műnyomó papírra másolhatók. De e gyönyörű albumok nincsenek. S későbbi korok majd föl-emelik, vagy végképp elfelejtik? – na látod, ezt nem tudja senki. Tél jön, Tóth Menyhért-fehéren, puhán hullni kezd most a hó.

A szegénylegény-Szilágyi Domokos

„Tocsogó, zombék, vadonerdő édesfiai, szegénylegények, véreim” – tudjátok-e, ki a költő, aki e sorokat írta? Ő a *Szegénylegények* című nagy vers költője, maga is szegénylegény, Szilágyi Domokos. Nem azért szegénylegény, mert erdőben bujdosó. Hanem azért, mert versben bujdosó, mint Nagy László. Versben bujdosó haramia. Nem azért szegénylegény, mert erdőben bujdosó. Hanem mert környülkerítették a kakastollak, emberi fájdalmak, kard-pengék, mint Jancsó Miklós szegénylegényeit.

Nevével az 1972. novemberi *Tiszatáj*-ban találkoztam, személyével soha. Az 1972-es *Tiszatáj* a hetven esztendő s Illyés Gyulát köszöntötte épp, akkor közölték az ő verseit is, többek között a *Lilla Vitézre emlékezik* címűt. Játékát. Játékát, de az akkor 34 esztendő költő klasszikus verse a játék. Mit csináltál, Ilia Mihály szerkesztő úr? Ilyen rangos összeállításba beillesztetted egyelőre sose publikált, tizenkilenc esztendő ifjú verseit is. Bevallom bűnömet, én voltam az az ifjú. Tükörbe nézek, fürkészem hovalett kamaszarcomat. Eltelt azóta huszonkét év.

Meghalt időközben Szilágyi Domokos; ezen emlékezetes *Tiszatáj*-szám után négy évvel, 1976-ban, harmincnyolc évesen. Azt írta Radnóti-ról: egy babitsi lehetőségű életmű, de töredékes. Védtem Radnótit, védem Szilágyi Domokost is: életműve e rövid élet keretében is egész. A *Hegyek, fák, fűvek*, a *Bartók Amerikában*, az idézett *Szegénylegények*, *Lilla Vitézre emlékezik*, az *Öregek könyve*, a *Circumdederunt*, a *Vád* nagy költője ő.

A „szeretnék élni 2000-ig” költője. Egyik versében írta e sort, huszonnégy évvel maradt neki adósa... valaki. Sors, isten, kitől is kérte?

Posztmodern kor e mai. Posztmodernizmus... mit jelentenek a kifejezések? Semmit. Poszt-Szilágyi-Domokos-i kor! Az igen, az jelentene valamit. Hisz egy életműve példájában követhető költő halála után (mondjuk kétezerig) huszonnégy éven keresztül elárvultan a poszt. Tessék, modernnek, üres az órhely.

Ahogy Bartók zenéje modern, olyan értelemben modern – a szó legnemesebb értelmében – az ő költészete is. Megújító költő. Babits és a szintén erdélyi Dsida Jenő formakultúrája, zenei kultúrája verseiben. S a hagyományok jelen ideje, mint Nagy Lászlónál, Juhásznál. S mint Weöresnél: minden játék és szerepjáték nála, minden kísérlet. Vendégszövegek verseiben, forma-összetörések, tipográfiai eszközök versformáló elemként. Idézeteket épít versbe és filozófiai tételeket, számokat emel versbe, az *Öregek könyvét* 1-től 700-ig megszámozza soronként. Trubadúrköltők és amerikai beatnikiek párban. Ő volt, aki mintha Weöresnek mutatná: minden formát, minden szerepet ismerek én is. S ő volt, aki – emlékezések szerint – egyetlen éjszaka alatt kézírással lemásolt (hogy megmaradjon neki, mert egyetlen éjszakára kapta kölcsön csak), egyetlen éjszaka alatt lemásolt megőrizendő egy Nagy László-kötetet.

Láttam, hogy Ruttkai, a színészkirálynő, egyetlen pillanat alatt hogy megszerette. Műsort állítottam össze Szilágyi Domokos verseiből a rádióknak halálakor, valamikor 76–77 táján. Ruttkai mondta a *Lilla Vitézre emlékeziket* és a *Tücsök és a hangyát*. Milyen kár, hogy sehoh a hangszalag.

Versei végül is rendkívüli előadóra találtak. Mint Berek Kati a *Menyegzőt*, mint Latinovits az *Anyámat*, úgy mondja teljes művészi azonosulással Szilágyi Domokos verseit Illyés Kinga. Illyés Kinga versmondása, egyik oldalról maga az akadémiai székfoglaló Szilágyi Domokos verseiről, oly pontos versmondás. Másrészről maga a megismételhetetlen egyszeri csoda, királynő ő is.

Ruttkai Éva tudott hasonlót. Ekkor, az Eötvös kollégiumi 1977-es rádiós est után követtem autóját autómmal. A sötétben rosszabbul látok, kértem, lassan vezessen: majd megyek fényei után. Talán még mindig ott megy előttem, látom fényeit örökre a sötétben. Ott megy szívében a *Lilla Vitézre emlékeziket* verssel. Ott megy szívében Lillával; ott megy szívében Vitézzel.

